

ПОЛІТИЧНА НАУКА: ПАРАМЕТРИ РАЦІОНАЛІЗМУ

Проблеми розвитку політичної науки в Україні, без перебільшення, були сенсом діяльності Івана Федоровича Кураса. Правомірність існування політичної науки, професіоналізація досліджень, ступінь раціональності, праксеологічні параметри студій гостро хвилювали нашого Директора. Ця доповідь є результатом спільних дискусій.

Раціоналізм і ірраціоналізм являють собою основні способи освоєння політичної реальності. Аналіз цієї суперечливої єдності дає змогу сформулювати теорії, які пояснюють особливості структури і функціонування політичних систем, а відтак – підказати адекватні засоби розв'язання практичних завдань. Але політика багатомірна. Вона виступає і як вид соціальної дії, і як сфера управління, і як система соціальних відносин.

Почнемо з першого аспекту політики, який, будучи одним з видів активності і проектно-цільової діяльності соціальних суб'єктів, становить складне поєднання різних ступенів організованості і стихійності раціональних та ірраціональних політичних дій. Конкретним виявом останніх є поведінка учасників політичного процесу, характер рішень, які приймаються, і втілення у життя усього цього у вигляді загальної стратегії суспільного розвитку. Наголошу відразу, що раціональною у цьому випадку вважається така політична стратегія, за якої і кінцева мета ніколи не випускається з уваги, і водночас постійно досягаються проміжні результати, які ведуть до цієї мети. Концентрація ж зусиль наших політиків виключно на тактиці і окремих перемогах під гаслом так званого політичного прагматизму, так само як і одностороння орієнтація на кінцеву мету під гаслами остаточної перемоги чи то над корупцією, чи то над бідністю рівною мірою ірраціональні.

У розробці загальної стратегії політичного розвитку виявляється і другий аспект політики, а саме – сфера управління. У цьому разі вона являє собою певний механізм, який здійснює вибір шляхів подальшого розвитку суспільства. Мабуть, не випадково Парсонс визначав політичну сферу як підсистему, яка виконує функції ціле-

досягнення. У цьому аспекті політика постає як елемент соціальної структури, що посідає у ній центральне місце і який відіграє головну роль у суспільстві.

Як тільки соціальні суб'єкти усвідомлюють свої інтереси і мету, формулюють ідеологію, вони прагнуть оволодіти владою, державною владою, тому що тільки вона дає змогу реалізувати свою волю і вплинути визначальним чином на поведінку і діяльність людей. Як відомо, уже Аристотель закріплював за політикою як автономною сферою людського життя функції узгодження суспільних і приватних інтересів, здійснення панування і підтримування порядку, реалізації загальнозначущих цілей і управління людьми, регулювання ресурсів і керування суспільними справами. Якби було можливо обмежити політику виключно цими аспектами, то легко було б побачити у цьому спробу оволодіти соціальною реальністю на засадах розуму, тобто визначити її первісно раціональною. Однак насправді політичний світ виходить за межі сфери управління. Він складається стихійно і являє собою систему найрізноманітніших відносин. І це вже третій аспект політики, який той же Аристотель визначав як найвищий тип людського спілкування.

Сьогодні подібне визначення звучить досить іронічно, оскільки йдеться про багатовимірну взаємодію соціальних суб'єктів з приводу політичної влади, включаючи відносини панування і підкорення, тимчасові угоди, компроміси і боротьбу, діяльність держави, політичних партій і рухів – використання в усьому цьому авторитету, права, насильства та інших засобів задля досягнення політичної мети.

Що ж може бути в усьому цьому раціонального, якщо вважати раціональним такий спосіб орієнтації і дій у світі, де домінуюча і визначальна роль належить розуму? Безумовно, будь-який з учасників політичного процесу впевнений, що, виборюючи владу і використовуючи її, він діє вельми розумно, оскільки саме він дійсно знає, у чому справжня мета суспільства і як її досягти. Але в реальності людей рухають не стільки ідеали, скільки пристрасті і інтереси. А це означає, що об'єктивно можуть виявитися раціональними далеко не усі цілі і далеко не всі абстрактні конструкції майбутнього, а лише ті з них, які відповідають визначеним параметрам, критеріям

і вимогам. Априорно можна стверджувати, що у цей перелік входять – доказовість, обґрунтованість, досяжність.

Сьогодні у політичній науці проблема раціоналізму обговорюється у найрізноманітніших ракурсах. Розглянемо це питання у зв'язку з теорією раціонального вибору, проблемою раціоналізації політичних рішень і визначенням критеріїв раціоналізму у політичних діях.

Як відомо, теорія раціонального вибору склалася у 50 – 60-х роках як побічне відгалуження економічної науки, коли американські економісти Арроу, Даунс, Бюкенен вперше застосували економічні моделі і методи для аналізу таких політичних проблем, як вибори, голосування у комітетах та інших органах законодавчої влади, виявлення груп інтересів і тиску тощо. Базовим у цій теорії було переконання у тому, що людина від природи раціональна, стурбована перш за все поточними проблемами і прагне до збільшення власних матеріальних можливостей. А це означає, декларували прихильники зазначеного підходу, що на засадах вказаних передумов можна розробити гіпотезу, яка буде прийнятною для будь-якої сфери людської діяльності – від рішення про те, які робити покупки, скільки за це платити, з ким слід укласти шлюб, скільки мати дітей, до питань, як необхідно голосувати, вести переговори, створювати коаліції між політичними партіями, будувати міждержавні стосунки, формувати міжнародні союзи тощо. Ця теорія, зазначав американський дослідник Алмонд, економічна, логічно послідовна, спирається на математичну обробку даних, під час перевірки висунутих гіпотез її прихильники віддають перевагу експериментальним методам досліджень, а не спостереженням і індуктивним методам.

Прихильники теорії раціонального вибору використовували цю модель для пояснення найрізноманітніших явищ політичного життя, наприклад, вивчення країн, що розвиваються /Бейтс у 1990 р./, політичних інститутів, поведінки виборців, когнітивних меж людських дій тощо. Голдстайн і Кеохен у 1993 р. застосували теорію раціонального вибору до вивчення ролі ідей.

У 90-х роках Вейнгаст, Фірон і Лейтін досліджували навіть такі проблеми, які прихильниками теорії раціонального вибору, як правило, виключалися з переліку взагалі придатних до будь-якого ана-

лізу. Йдеться про зіткнення на етнічному ґрунті, мовна політика, заколоти. Вейнгаст і сьогодні оптимістично налаштований на застосування теорії у дослідженні інформації і комунікації для прийняття політичних рішень.

Так, аналіз політичних інститутів у ракурсі теорії раціонального вибору дав змогу виявити ступінь раціоналізму у діяльності американських інститутів. Є й інші блискучі досягнення цієї теорії. Попри її беззаперечні успіхи лунають і скептичні думки.

Критики теорії звертають увагу на висхідний її пункт. “В ім’я теоретичної єдності і закону економії, – зазначали Гудин і Клінгерманн, – прибічники моделі раціонального вибору прагнули звести всю політику до взаємодії вузьких матеріальних інтересів. При цьому вони відкинули духовні цінності, принципи і особисті уподобання, а разом – усю історію людства і соціальні інститути”.

Заради справедливості слід зазначити, що фундатори теорії раціонального вибору відійшли від маніхейської безкомпромісності стосовно попередніх теорій і соціальних інститутів. Так, Даунс відмовився від моделі політичної людини за лекалами людини економічної. Нині він вивчає соціальні цінності і демократії, політичну соціалізацію еліт і громадян. Той же Бейтс схиляється до методологічної еkleктики.

У цілому на початку ХХІ століття світова політична наука стала на шлях поєднання різних методологічних підходів. Прихильники моделі раціонального вибору віддають належне тим обмеженням, в умовах яких люди чинять політичні дії, збагачуючи свої концептуальні побудови висновками політичних психологів.

У сфері управління проблема раціоналізму розкривається у зв’язку з процесом прийняття політичних рішень і визнанням за ними надзвичайної важливості у керівництві всім політичним життям. Теорія раціональних рішень, яка відображає цей аспект, так само, як і теорія раціонального вибору, сформувалася у середині ХХ століття. І тоді ж у науки про людину – її економічне і політичне буття – увірвався потік нових понять, методів, концепцій, пов’язаних із застосуванням математичних методів, ідейно-теоретичним і технічним арсеналом кібернетики. На засадах використання під час обробки величезних масивів інформації відповідних математичних методів,

процедур алгоритмізації, формалізації і моделювання стало можливим порушити питання про раціоналізацію політичних рішень. Стратегічною лінією тут виявилось прагнення до формалізації процесів прийняття рішень з метою їх точного опису і оптимізації.

Політична наука в Україні сьогодні лише на шляху опанування сучасним інструментарієм досліджень. Саме тому і в політикумі, і в науці потужно присутнє ірраціональне. Наша наука молода. Їй лише чотирнадцять років. Але ми точно знаємо, у якому напрямку нам просуватися. І перші дороговкази на цьому шляху поставив Іван Федорович Курас.